

ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ПРОТЕСТУ

Стаття присвячена дослідженню основних концепцій політичного протесту, що пояснюють сутність та причини колективної непокори. Увага автора зосереджується на теоріях колективної дії, ресурсної мобілізації, раціонального вибору, концепції нових суспільних рухів, а також на психологічних теоріях та парадигмі ідентичності. Аналізуються визначальні аспекти політичного протесту у розрізі цих концепцій. Автор робить спробу визначити критерії успішності акцій протесту, акцентуючи увагу на їх масовості, здатності мобілізувати ресурси та ідентифікувати себе з іншими учасниками колективних дій шляхом широкої комунікації.

Ключові слова: політичний протест, теорія колективної дії, концепція нових суспільних рухів, теорія ресурсної мобілізації, теорія раціонального вибору, психологічні теорії, парадигма ідентичності

Суспільство, будучи базовим елементом політичної системи, висуває до державного механізму певні вимоги, і залежно від соціально-політичної та економічної кон'юнктури має певний рівень очікувань. Відповідність реалій цим очікуванням і визначає рівень протестного потенціалу суспільства. У сучасній політичній науці усталених традицій дослідження феномену політичного протесту до цих пір немає. Але говорити про повну відсутність напрацювань теж не варто. Загалом західні політичні та соціологічні науки виробили декілька теоретичних підходів до пояснення явища політичного протесту, його причин та можливостей впливати на реальний політичний процес. Тому метою даної статті є аналіз основних концепцій політичного протесту, серед яких:

- теорія колективної дії (Ч. Тіллі);
- концепція нових суспільних рухів (Н. Смелзер, Х. Арндт);
- теорія ресурсної мобілізації (Дж. Мак-Карті, М. Залд, У. Гемсон, А. Обершалл);
- психологічні теорії (Дж. Девіс, Т. Гарр);
- теорія раціонального вибору (М. Ліхбах, Г. Тулок, М. Олсон);
- парадигма ідентичності (Д. Фрідмен, Г. Блюмер, Е. Дюркхайм, П. Штомпка).

Кожна з цих теорій пояснює феномен політичного протесту як форму колективної поведінки з акцентом на визначальність того чи іншого фактора.

Колективна поведінка розглядається відомим соціологом Н. Смелзером, як спроба змінити соціальне середовище. Згідно цієї теорії, процес формування колективної поведінки включає декілька етапів:

- а) вплив структурних факторів, які сприяють колективній дії;
- б) структурна напруженість;
- в) посилення та поширення узагальнених переконань;
- г) активізуючі фактори;
- д) мобілізація учасників до дії;
- е) соціальний контроль [5, с. 607].

На думку Н. Смелзера, сукупність цих умов є достатньою умовою виникнення протесту. Хоча критики на основі співставлення емпіричних даних зауважують відсутність деяких з цих етапів на практиці.

Прихильник психологічної теорії, про яку йтиметься нижче, соціолог Дж. Дейвіс підкреслював, що до протесту призводить не абсолютне знедолення, а відносне знедолення – розбіжність між способом життя, який змушені вести люди, та тими умовами, яких, на його думку, можна реально досягти. Вплив ідеалів прогресу, разом із сподіваннями на економічний розвиток, як правило, стимулюють все більші сподівання, які у випадку їхнього

краху викликають протест. Такий протест набирає сили від поширення ідей рівності та політичної участі в демократичних процесах [1, с. 583].

Однак, як зауважив Чарлз Тіллі, теорія Дж. Дейвіса не пояснює, як і чому різні групи мобілізуються на здійснення революційних змін. Протест досить часто може відбуватися на тлі зростаючих очікувань; щоб зрозуміти як він трансформується в революційну діяльність, нам треба з'ясувати, як відбувається колективна організація груп для проведення ефективних політичних акцій.

У праці «Від мобілізації до революції» Ч. Тіллі проаналізував процеси революційних змін у контексті широких форм протесту й насильства. Він розрізняє чотири головні компоненти колективної діяльності, тобто діяльності, спрямованої на боротьбу з існуючим суспільним ладом або на його повалення:

1. Організація групи або груп учасників. Рух протесту організовується в різний спосіб, починаючи від спонтанного формування юрби і закінчуючи суворо дисциплінованими революційними групами.

2. Мобілізація, тобто способи, в які група здобуває ефективні ресурси, які уможливають колективні дії. До таких ресурсів можуть належати постачання матеріальними благами, політична підтримка та озброєння.

3. Спільні інтереси осіб, зайнятих у колективній діяльності, що їх вони розглядають як здобутки і втрати, котрі, ймовірно, принесє їхня політика. В основі мобілізації на колективні дії завжди лежать якісь спільні цілі.

4. Можливість. Деякі події можуть створювати можливість для реалізації революційних цілей. Такі випадкові події істотно впливають на численні форми колективної діяльності, включаючи революцію. [1, с. 583-584].

На думку Ч. Тіллі, суспільні рухи, як правило, виникають як способи мобілізації ресурсів тоді, коли в людей немає інституціолізованих засобів бути почутими або коли їхні потреби відверто нехтуються державними органами влади. Хоча колективна акція в якийсь момент означає відверту конфронтацію з політичною владою («вихід на вулиці»), ця конфронтація матиме істотний вплив на усталену систему влади тільки тоді, коли буде підтримуватися добре організованими групами [1, с. 584]. Такої ж думки дотримувався Дж. Школьник.

На відмінну від представників «ірраціоналістичних» теорій (наприклад, Лебон), які вважають, що натовп і маса складаються в основному з людей, схильних до девіантної поведінки, Дж. Школьник показує, що колективна поведінка може бути формою політичного протесту [7]. На його думку, учасники агресивного натовпу – політично свідомі люди, які незадоволені системою і не мають доступу до інших засобів політичної боротьби [5, с. 607].

Саму колективну акцію можна визначити як спільну діяльність людей з метою досягнення їхніх спільних інтересів. Деякі можуть брати в акції активну участь, а решта може підтримувати їх пасивно або нерегулярно [1, с. 584]. Ефективність колективних акцій залежить від можливостей групи мобілізувати власні ресурси та залучати нові.

Як зазначає Ч. Тіллі в своїй теорії протесту, типові моделі колективної акції та протесту в різних історичних і культурних обставинах відрізняються. Наприклад, у сьогоденній Британії більшість людей знайома з такими формами демонстрації, як масові марші, великі зібрання та вуличні бунти, незалежно від їхньої участі в таких акціях. Водночас, інші форми колективного протесту втратили популярність або й узагалі зникли в більшості сучасних країн (такі, як бійки між жителями різних сіл, трощення машин або лінчування) [1, с. 584-585]. Форми політичного протесту трансформуються відповідно до вимог часу та рівня розвитку суспільства. Цим можна пояснити популярність сучасних інноваційних акцій непокори, які платформою для протесту обирають Інтернет.

Так глобальні зміни, що відбуваються в Україні уже більше року, здійснили переворот і в найпопулярніших соціальних мережах таких, як Facebook та Twitter. З перших рядків рейтингів популярності посунулися зірки шоу-бізнесу, поступившись місцем журналістам, політикам та громадським діячам. І ця тенденція продовжує зростання. Саме із закликів в

Facebook відомого журналіста, а нині уже депутата Верховної Ради, Мустафи Найема розпочалися протестні акції в центрі Києві, а згодом і по всій Україні, проти відмови від євроінтеграційного курсу України.

В статті для журналу «Новое время страны» Ольга Духнич зазначає, що відігравши свою роль у формуванні нового політичного класу, Facebook та Twitter в Україні тепер все більше перетворюються на віртуальний форум громадянського суспільства, де народжуються нові ідеї. А лідери думок стають все більш впливовими [2, с. 27].

«Facebook тепер зовсім інший, – фіксує зміни і Петро Олещук, політолог, викладач Київського національного університету ім. Т. Шевченка, – він давно не про улюблену відпустку, а про колективне «ми», яке бореться, дискутує і народжує нові ідеї» [2, с. 27]. Ми отримали нове середовище для комунікації, як горизонтальної (громадян-громадянин), так і вертикальної (громадянин-влада).

Руси спротиву беруть початок з відчуття несправедливості, яке наростає та викликає потребу щось змінити, внести альтернативу або ж і зовсім зруйнувати. Рівень очікувань населення завжди випереджає наявний стан речей, тому незадоволення є нормальним станом суспільства, доки не переходить критичної межі, рамки якої можуть варіюватися залежно від конкретної ситуації. Людина в цій ситуації незадоволення опиняється не одна, розділяючи свої погляди з рідними, колегами, соціальною групою чи й більшістю населення країни.

Ханна Арендт вважала, що ситуацію учасника громадянської непокори неможна прирівнювати до ситуації будь-якого окремо взятого індивіда, хоча б тому, що такий учасник може діяти і утримувати свої позиції тільки як член групи. Вирішальною якістю політичного характеру акцій громадянської непокори – яка, власне, і перетворює їх на політичні, на думку Х. Арендт – є те, що учасники діють не поодиночі. Тобто ми маємо справу з колективними діями, соціальними рухами, індивідами, які діють як частина організованої меншості, об'єднаної спільними поглядами [3, с. 755-756].

Як зазначає Н. Смелзер, деякі теоретики припускають, що до соціальних рухів приєднуються невдахи, позбавлені світоглядної орієнтації. На відміну від них прихильники теорії ресурсної мобілізації (мова йде про гроші, відданих членів руху, інші організації як потенційні учасники певного руху) стверджують, що ресурси здійснюють більший вплив на формування руху, ніж особисті інтереси окремих людей [5, с. 608]. Так, соціальні рухи розрізняються в залежності від способів використання ресурсів, які перебувають у розпорядженні лідерів. Один з таких ресурсів – високий рівень централізації влади [5, с. 600].

Згідно класифікації запропонованої Девідом Аберле трансформативні та реформаторські суспільні рухи ставлять за мету насамперед здійснення змін у суспільстві. Перші спрямовані на великомасштабні, радикальні і часто насильницькі зміни в житті суспільства, частиною якого вони є. Метою реформаторських рухів є зміна тільки деяких аспектів існуючого суспільного ладу. Їхні учасники виступають проти певних видів нерівності або несправедливості [1, с. 588]. Два інші види, згідно даної класифікації, – рухи спасіння та альтернативні рухи, – спрямовані на часткові зміни у світогляді чи способі життя окремих людей. Тобто природою і метою суспільних рухів є зміни. Їх вагомість і результативність залежить від величини акумульованих ресурсів.

Представники теорії ресурсної мобілізації (Дж. Мак-Карті, М. Залд, У. Гемсон, А. Обершалл) зосереджують свою увагу на здатності цілеспрямованих груп та рухів мобілізувати значну кількість ресурсів як людських, так і матеріальних. Зазвичай, такий процес більш активно та безперешкодно відбувається в демократичних суспільствах, оскільки саме правова «відкрита» держава визнає право громадянина на власну думку, якщо вона виражається законними засобами. Громадські організації як агенти мобілізації ресурсів роблять протест більш організованим та масовим, оскільки здатні окреслити цілі протесту, а також пропонують свої можливості (через членство) активізувати протестний потенціал суспільства. В кризових ситуаціях такі організації можуть достатньо довго підтримувати акції спротиву, а в недемократичних режимах слугувати платформою для подальшого розгортання політичної боротьби у формах, які допустимі в конкретний період часу.

У. Гемсон вказує, що можливість соціального руху залучити потужні організаційні ресурси, вірогідно, підвищує його «готовність до дії». В свою чергу А. Обершалл зазначає, що швидка мобілізація неможлива, якщо організація складається з розрізнених учасників. Вона відбудеться лише в результаті залучення об'єднань людей, які добре організовані та готові діяти спільно, тобто політично активні і пристосовані до боротьби люди є більш цінним ресурсом, ніж одинаки-невдахи, – робить висновок Н. Смелзер [5, с. 600-601].

Психологічні теорії звертаються до більш складних процесів мотивації, яка схиляє людей до революційної мобілізації. Найбільш відома в цьому руслі теорія відносної депривації Дж. Девіса та Т. Гарра. Поняття «депривація» означає розходження між рівнем поширених у суспільстві очікувань і ступенем їх реалізації. В певних умовах таке розходження, яке сприймається як неправильне та несправедливе, переростає в протест... Відчуття відносної депривації і супроводжуючі його претензії створюють основу для революційних установок і дій [6, с. 567-568]. Відчуття депривації може бути викликане не лише матеріальними чинниками, а й відсутністю певного рівня свободи чи самовираження в суспільстві, а також явною чи уявною несправедливістю. В деяких випадках навіть при зменшенні депривації рівень політичної агресії може залишатися високим, що пояснюється різними темпами росту особистого благополуччя індивіда та його очікувань.

Теоретики раціонального вибору в 1960-70-их роках звернулися до економіки і формального моделювання для опису політичної поведінки. Так автори даної теорії наполягали на тому, що коли незадоволення є масовим, воно не впливає на бажання індивіда взяти участь у колективних політичних діях, таких як протест або повстання. З іншого боку, необхідність сплатити велику ціну за участь у протестах в авторитарній державі – арешт, позбавлення волі, смерть, тощо – означає, що потенційні учасники протестів візьмуть у них участь лише за умови, якщо протестувати мають намір багато інших людей, тобто зможуть вирахувати свій «індивідуальний поріг ризику» [4, с. 32].

П. Штомпка зазначає, що мова йде про те, щоб задіяти таку раціональну мотивацію, яка б схилила людей до участі у русі протесту, або про те, щоб вибудувати такий баланс приватних інтересів, втрат і ризиків, що переконає людей, незалежно від будь-яких емоцій, в тому, що така участь для них вигідна. Кожна людина схильна вдаватися до роздумів, що у разі перемоги протестного руху його здобутками зможе користуватися кожен, у разі ж його придушення – учасники зазнають репресій, тому виникає явище пасивного споглядача, який займає позицію отримання вигоди без будь-яких затрат зі свого боку. Така ситуація виникає частіше в тих умовах, коли вище ризику, більша необхідність в моральних і матеріальних затратах. В такому випадку йдеться про неадекватно раціональність індивіда, яка йде в супереч колективній раціональності. Чим більша частка осіб, які займають усвідомлено пасивну позицію, тим вища ймовірність того, що рух спротиву не досягне своєї мети або не відбудеться зовсім [6, с. 175-176].

Тому на противагу теорії раціонального вибору прихильники теорії ідентичності говорять про колективну ідентичність як запоруку успішності соціальних рухів, оскільки вона вимагає спільності не тільки в прагненнях індивідів, а і у діях, що слугують ритуалом ідентифікації в групі, доказом того, що ти «свій» і готовий вкладати власний ресурс у спільну справу.

Як зазначає Т. Кремень, соціологи Л. Герлах і В. Хайн виокремлювали такі п'ять характеристик, які властиві будь-якому руху протесту: рух виникає на основі простого, чіткого повідомлення, яке надихає. Кожний рух має містити якусь надію, мету, що надихає; рух повинен мати відданих прихильників, таких, що переймаються метою руху й готові поширювати її серед своїх родичів, близьких і знайомих; рухи зростають від персональної взаємодії учасників. Індивіди приєднуються до руху не тому, що вони про нього десь почули, а тому, що вони спілкувалися з тими, хто вже є учасниками руху, – зі своїми родичами, друзями, знайомими; рух набуває структури в процесі розвитку – тобто наявність структури, у рамках якої намагаються створити рух протесту, ускладнить процес. Однак без вчасного набуття структури рух не буде розвиватися; рухи протесту завжди провокують

переслідування, оскільки вони загрожують стабільності існуючої системи, яка буде чинити спротив спробам її знищити [4, с. 33]. Учасники протесту йдуть на ризик в обмін на ідентифікацію себе з оточенням, визнання ним, завдяки чому намагаються досягнути поставленої мети. Побудова структури протестної організації відбувається через спілкування індивідів, що згодом, крім передачі інформації, набуває функції координації дій в рамках протесту. Варто зазначити, що побудова колективної ідентичності є тимчасовою. Найчастіше її часові рамки обмежуються появою мети протесту і її досягненням (або поразкою акцій протесту).

У моменти колективного захоплення дії учасників є стереотипними, поведінка схожою, що посилює загальні емоції. Представники парадигми ідентичності (Г. Блюмер, Е. Дюркхайм) пояснюють сутність впливу участі в демонстрації чи політичній акції на окремого індивіда, тобто мобілізуючий ефект акції протесту. Акції протесту посилюють групову солідарність та ідентичність, але водночас вони також є ритуальними діями з ефектом соціалізації [4, с. 34]. Колективні ідентичності мотивують потенційних учасників протесту до участі, забезпечуючи їх відчуттям внутрішньо-групової солідарності та опозиційним усвідомлення «ми» проти «них», – так вважає Д. Фрідмен [4, с. 34-35]. Комунікація є основним інструментом побудови такої ідентичності. Спілкування може відбуватися безпосередньо і через соціальні медіа, які значно спрощують процес передачі інформації.

Кожна з перелічених теорій політичного протесту не є вичерпною та акцентує увагу на одному з аспектів багатогранного феномену політичного протесту. До того ж дослідники цього явища найчастіше зосереджуються на конкретних прикладах громадянської непокори, тому кожна з описаних концепцій потребує кореляції з врахуванням національних та історичних факторів. Варто наголосити, що кожен випадок політичного спротиву виникає на ґрунті множинності конкретних умов, які змушують громадян об'єднатися у прояві невдоволення задля захисту своїх інтересів.

Використана література:

1. Гідденс Е. Соціологія [Текст] : / Е. Гідденс; [пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник]. — К. : Основи, 1999. — 726 с.
2. Духнич О. Виртуальные герои [Текст] : / О. Духнич // Новое время страны. – № 29. – 2014. – С. 20-27.
3. Коэн Дж. Л., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория [Текст] : / Дж. Л. Коэн, Э. Арато; [пер. с англ.] / Общая редакция И. И. Мюрберг. — М. : Издательство «Весь мир», 2003. — 784 с.
4. Кремень Т. В. Політична мобілізація в соціально-медійному вимірі: монографія [Текст] : / Т. В. Кремень. — К: Грамота. — 2013. — 256 с.
5. Смелзер Н. Социология [Текст] / Н. Смелзер; [пер. с англ. В. А. Ядов]. — М. : Феникс, 1998. — 688 с.
6. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества [Текст] : / П. Штомпка; [пер с польск.]. — М.: Логос, 2005. — 664 с.
7. Skolnick J. H. The politics of protest [Text] : / J. H. Skolnick. — New York : Simon & Schuster, 1969.

Берестовая А. И. Основные концепции политического протеста

Статья посвящена исследованию основных концепций политического протеста, которые объясняют сущность и причины коллективного неповиновения. Внимание автора сосредотачивается на теориях коллективного действия, ресурсной мобилизации, рационального выбора, концепции новых общественных движений а также на психологических теориях и парадигме идентичности. Анализируются определяющие аспекты политического протеста в разрезе этих концепций. Автор пытается определить критерии успешности акций протеста, акцентируя внимание на их массовости,

способности мобилизовать ресурсы и идентифицировать себя с другими участниками коллективных действий путем широкой коммуникации.

Ключевые слова: политический протест, теория коллективного действия, теория общественных движений, теория ресурсной мобилизации, теория рационального выбора, психологические теории, парадигма идентичности.

Berestova H. *Basic concepts of political protest*

The article investigates the basic concepts of political protest, to explain the nature and causes of collective disobedience. Attention is focused on theories of collective action, resource mobilization, rational choice, concept of new social movements, psychological theories and paradigms of identity. Analyzes defining aspects of political protest in the context of these concepts. The author attempts to define the criteria for success protests, focusing on their mass, ability to mobilize resources and identify with other members of the collective action by a broad communication.

Keywords: political protest, theory of collective action, concept of new social movements, resource mobilization theory, rational choice theory, psychological theories, paradigm identity.

УДК: 316.485.22

Garaschuk E.

**POLITICAL PROTEST AS FACTOR OF COMMUNICATION
BETWEEN POWER AND SOCIETY**

The phenomenon of political protest as effective form of dialogue between citizens and existent power in the process of social, political and economic transformations is examined, because in times of crisis it is this form of society's response to the events leading becomes. As political protest is the instrument of communication its ability to influence on a political process depends on many factors: resources of protest (legal field, human, material, temporal capitals), scenario of protest, possibilities of resistance and others like that. Attention is drawn to the fact that the development of the global Internet to create new mechanisms for interaction and feedback between society and government, and direct communication between the parts and members of the community. With development of virtual communication technologies the role of social networks in development of protest moods and mobilization of population becomes dominant, social networks grow into the decision factor of forming of civil society, go out into first place among the agents of informative influence. Therefore facilities of communication of the modern informative world by establishment of unlimited communication of no less unlimited amount of participants of society, presently are pre-condition of possibility of revival of archaic forms of direct democracy.

Keywords: political protest, political communication, protest communication, forms of political protest, dialogue of power and society.

A word «protest» comes from Latin «protestor» – «publicly I prove») and means objection. Protest means open expression of sharp disagreement, decisive objection against anything. Political protest as «conscious non-fulfillment of the rules set by the political mode» or «variety of action of the falling short of to the legal and traditional norms mode» is mostly understood [1].

Political protest is the effective method of communication between power and citizen. Its ability to influence on a political process depends on many factors: resources of protest (legal field, human, material, temporal capitals), scenario of protest, possibilities of resistance and others like that.

The Ukrainian permanent socio-economic crisis requires social and political transformations in reply to the calls of time, stabilizing of political and economic development of society must become the aim of that. One of major factors of influence on this process is a dialogue between